

Vrtec kot heterotopija

Eva D. Bahovec

»V umetnostih obstaja le ena hierarhija:
spodaj dekorativna umetnost, zgoraj človeška figura.«

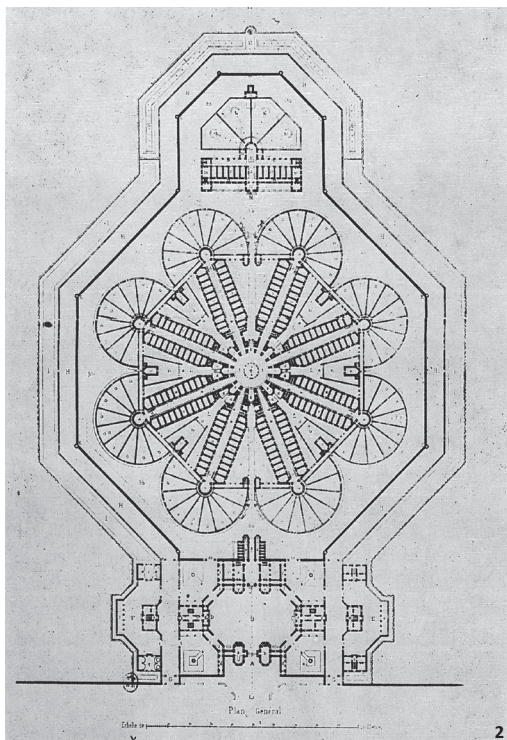
Le Corbusier

Povzetek

Arhitekturo lahko definiramo kot prvo med umetnostmi; druge umetnosti, pa tudi druge dejavnosti, od zdravljenja do vzgoje, ustvarjanja do navade, od vključevanja do izključevanja, predpostavljajo artikulacijo prostora. Domala vsa kulturna zgodovina nakazuje, da je ta povezana z nekim presežkom, ki ga ni mogoče zvesti na nasprotje med funkcionalnostjo in estetskim učinkom. Foucault se je temu približal v svoji nietzschejski genealogiji oblasti panoptičnega »arhitekturnega stroja«, ki zagotavlja podrejanje in oblikovanje identitete v modernih institucijah, v vrtcih, šolah, klinikah, psihiatričnih ustanovah, zaporih itn., pa tudi nasploh v moderni družbi. Toda kjer je oblast, tam je odpor. V tem kontekstu se prispevek osredotoči na predstavitev različnih strategij, kako problematizirati domnevno »večne resnice« o otroku in otroštvu, materi in materinstvu, sposobnostih in inteligentnosti in vsem, kar zmoro telo. Prispevek sklene zagovor novega razumevanja in gradnje, ki bi bolj spodbujala bachelardovsko imaginacijo snovi in navdihovala kreativnost v vrtčevskih heterotopijah, kakršno predstavlja novi slovenski arhitekturni projekt *Leseni vrtci*.

Ključne besede

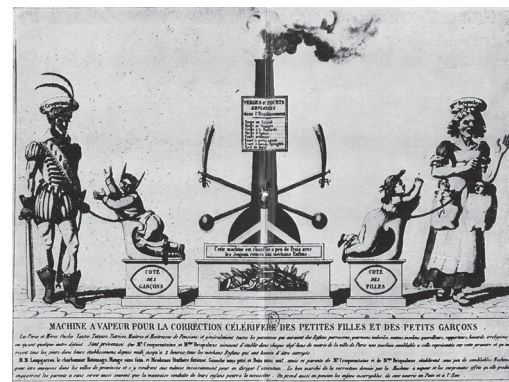
Foucault, Nietzsche, Le Corbusier, Juhani Pallasmaa, panoptični dispozitiv, telo in oblast, hierarhija petih čutov, roka in disciplinska oblast, otrok in otroštvo, poetika prostora, vzgojna imaginacija, leseni vrtci, kritična teorija, bitka za resnico

Sl. 1: Parni stroj za poboljšanje deklic in dečkov, bakrorrez s konca 18. stol. (nav. po Foucault, 2004: 358–359, desno).

Sl. 2, 3: Foucaultov primer tlorisa arhitekturnega stroja, B. Blouet, načrt za celnični zapor za 585 obsojencev, 1843 (nav. po Foucault, 2004: 353, zgoraj) in risba pacientke Isabelle s pojasnilom *Vselej me vidijo* (Jean Bobon, nav. po Lacan, 2004: 201, naslednja stran).

Sl. 4, 5: Lestvica evolucije z vidika lobanje: čeljust kreolskega črnca je potrjeno povečana, da bi nakazala domnevno nižjo evolucijsko stopnjo črnca, 1854 (nav. po Tuana, 1993: 45, naslednja stran), in šesti del *Preskusa beta* za testiranje prirojene inteligentnosti (nav. po Gould, 2000: 235, naslednja stran).

1

gospodarice in gospodarji penzionov ter sploh vse osebe, ki imajo lene, požrešne, neubogljive, uporne, predrzne, prepirljive, tožljive, klepetave, malomarne otroke in otroke s kakšno drugo napako, obveščamo, da sta g. Bavbav in ga. Ropotija postavila v središče slehernega županstva takšen stroj, kakor ga prikazuje gravura, in da vsak dan od poldne do druge ure v svojih ustanovah sprejemata poredne otroke, ki jih je treba poboljšati [...]» (Foucault, 2004: 358) Tako znanstvena imaginacija do potankosti razdelja tehnologijo vzgoje, ki ni naknadna aplikacija, ampak njen inherentni sestavni del. »Dobre« znanosti ni mogoče ločiti od njenih domnevno le zunanjih in od njih neodvisnih zlorab.

Kaj je arhitekturni stroj?

»Arhitekturni stroj« je ena najbolj razpitenih tem, v kateri postane Foucaultova genealogija resnice neločljiva od zgodovine prostora in arhitekture. Prav to pa je tudi problem, ki povezuje arhitekturo, vzgojo in institucijo in ki ga zastavi z vso resnostjo sam Foucault. Na elitni univerzitetni instituciji *Collège de France* predava »zgodovino sistemov mišljenja«, na cesti pa se z zagovorniki zapornikov bojuje za boljše življenjske pogoje le-teh. Prav kot »cestni bojovnik« (Bahovec, 2014) lahko napiše eno najslavnejših knjig stoletja: *Nadzorovanje in kaznovanje* (Foucault, 2004).

Foucault v njej raziskuje dvoje: nastanek zapora kot paradigmo za gradnjo modernih institucij (za bolnišnice in zatočišča za nore, vrtce in šole itn.) ter »implicitne sisteme«, v katerih se znajdemo kot zaporniki »stroja«, ki v posamezniku vzbuja občutek nenehne vidnosti (Foucault, 2004: 229). To je pot od popolnega izkoristka, ki ga uteleša Benthamova panoptična zgradba in ki s samo artikulacijo prostora zagotavlja nenehno nadzorovanje, do panoptizma kot »idealnega načrta« za bodočo družbo, ki smo mu danes podvrženi vsi. Panoptizem je širši dispozitiv, ki deluje v vsem družbenem telesu in »se je zmožen integrirati v katerokoli funkcijo (vzgojno, terapevtsko, produkcijsko, kazensko),« sklene Foucault (ibid.: 226).

To je tudi način, kako prek *vzgojne funkcije* postanemo subjekti. Kot nakazuje že sama etimologija besede »subjekt«, je konstitucija subjektivnosti nekaj, kar sovpadne s podrejanjem. Toda tako kot ni individualizacije brez podrejanja, tudi ni podrejanja, ki bi ga lahko mislili brez in mimo telesne podvrženosti. Realna zgodovina je zgodovina realnih bitk za resnico, ki jih v moderni zgodovini telesa podvaja netelesno ali duša: »Ne bi smeli reči, da je duša iluzija ali ideološki učinek. Temveč, da obstaja, da ima neko določeno real-

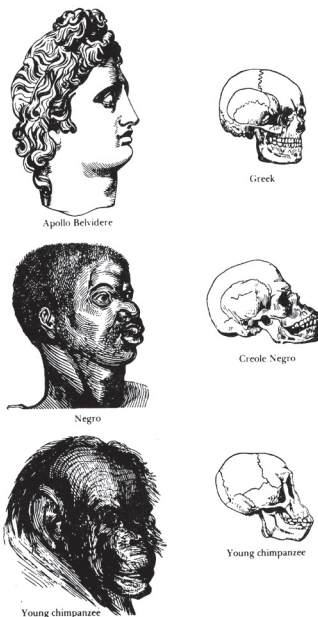
3

nost, da je nenehno okrog telesa, na njegovem površju, ter v njegovi notranjosti producira delovanje oblasti, ki se izvršuje na tistih, ki jih kaznujejo – splošneje, na tistih, ki jih nadzorujejo, ki jih urijo in poboljšujejo, na norcih, na otrocih, na šolarjih, na kolonizacijah, na tistih, ki jih priklepajo na produkcijski aparat in nadzorujejo vse življenje.» (Foucault, 2004: 37)

Eno in drugo, prostor, telo in duša, je tesno povezano: na eni strani panoptična zgradba ali arhitekturni stroj, ki ni le metafora, simbol ali ilustracija oblasti, ampak je že »stvar sama« (Bahovec, 2013: 9), na drugi strani imaginarni občutek nenehne nadzorovanosti, ki v arhitekturnem stroju nastaja povsem samodejno in ga poraja sama artikulacija prostora. Ko je telo postavljeno na mesto »videnega« (v celicah na obodu krožnega tlorisa oz. kot objekt pogleda, ki prihaja iz osrednjega nadzornega stolpa, sl. 2), je v isti potezi že obvladano: »telo, predmet in tarča oblasti«. Za dušo, ki nastane kot podaljšek telesa, pa poskrbijo nove znanosti o človeku. Zdravniki in pedagogji, psihiatri, psihologi in moralisti vseh vrst, *strokovnjaki znanosti o človeku* so hrbtna stran tehnologije oblasti: »človek, duša, normalen ali nenormalen posameznik«. Lahko bi nadaljevali: vse do duševnega bolnika, katerega delirij je videti kot realizirana klinična slika panoptičnega dispozitiva. To je psihoza, v kateri so budne oči »tam zunaj«, narisane v vertikali na drevesnem deblu, vedno široko odprte (sl. 3).

»Politična anatomija« vzgajanja

Oblast, bodisi v »politični anatomiji« telesa v arhitekturnem stroju bodisi kot panoptizem razširjena po vsem družbenem telesu, producira vednost. Zato je Foucaultova tarča »skupna zgodovina oblastnih odnosov in objektivnih razmerij« (Foucault, 2004: 31). Panoptična oblast, ki zaseda telo, proizvede nov objekt znanosti, ko omogoči iznajdbo moderne duše: »Zgodovina te 'mikrofizike' kaznovane oblasti bi te-

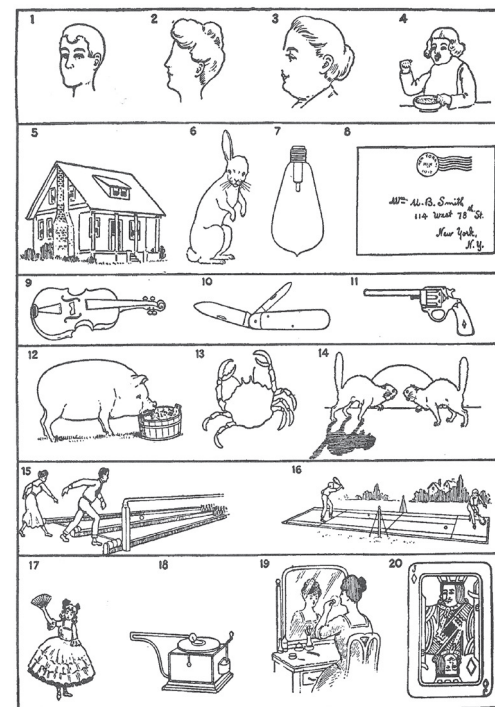
4

daj bila genealogija ali prispevek h genealogiji moderne duše.« (ibid: 37) Duša je korelat neke določene oblastne tehnologije na telesu, eno in drugo pa je zgodovinski pogoj za »nastanek človeka kot vednosti za določen diskurz z 'znanstvenim' statusom« (ibid.). »Človek« ali »posameznik« je proizvedeni objekt novih znanosti, ki se zdaj z novo znanstveno tehnologijo polastijo psihe, psihičnega in psihologije.

Telo je namreč predmet in tarča oblasti še v nekem drugem pomenu. To je tehnologija oblasti, ki proizvede *krotko telo*. Telo je v moderni dobi podvrženo umetnosti razvrščanja in hierarhičnega nadziranja, sredstvom za dobro dresiranje, normalizacijski sankciji in preskusu, ki »kombinira tehnike hierarhije, ki nadzoruje, in tehnike sankcije, ki normalizira« (Foucault, 2004: 205). Vzgojna institucija, kot pred njo že bolnišnica, postane pravi aparat za preskušanje. Le korak je od rituala zdravniške vizite do oblastnega vzgojnega obreda v šoli kot aparatu »za primerjanje vsakogar z vsemi, ki hkrati omogoča merjenje in sankcioniranje« (ibid: 206).

Disciplinska oblast sprevača ekonomijo vidnosti, ki se izvršuje tako, da postane nevidna (v osrednjem stolpu panoptika ali imaginiranem pogledu, ki prihaja iz zunanosti) in »pri tistih, ki si jih podreja, uveljavlja načelo obvezne vidnosti«. Nasprotno pa je preskus tehnika, s katero oblast zajema subjekte v *mehanizem objektivacije* (ibid: 208). Oblast deluje tako, da objektivira in da s postopki preskusa proizvede tudi sam objekt novih znanosti, obravnava pa ga, kot da je nenastal oz. preprosto prisoten in dosegljiv v zunanji objektivni realnosti.

Telo in duša postaneta objekt merjenja in primerjanja. Nastajajo številne znanstvene klasifikacije telesa in telesnih delov, glave in roke, mladičev in potomstva. Primerjave so narejene tako, da lahko nemudoma spregledamo hierarhijo, ki ni utemeljena v stvari sami: na vrhu glava belega moškega, spodaj anatomi-

5

mija šimpanza ali človeku podobne opice, vmes pa tisto, kar velja za nekaj manj (sl. 4). *Volja do klasifikacije* je tista, ki proizvede takšen samoumevni, domnevno naravni in nespremenljivi red stvari in harmonijo sveta. Znanstveni postopki so tisti, ki »dokazujejo« raznovrstne pomanjkljivosti ženskih teles, pretirano izraženo živalskost črnih ali drugačnost homoseksualnih »čudaških« otrok (Tuana, 1993: 45, Založnik, 2004: 202, Šepetavc, 2015, v tisku).

Preskusi inteligentnosti merijo in primerjajo posameznike na osnovi testnih nalog, ki so skrbno izbrane in po trdnem prepričanju psihometrov merijo sposobnosti, odvisne od dednosti in konstitucijskih dejavnikov, medtem ko veljata kulturna pogojenost in odvisnost od vzgoje za nekaj drugotnega. Zgodovina merjenja vsega, kar naj bi bilo naravno (in vrednoteno kot tako), je dolga – pa naj bo še tako očitno in na prvi pogled jasno ravno nasprotno. V knjigi *Za-mera človeka*, eni najbolj temeljitih raziskav iz zgodovine in *genealogije merjenja individuuma*, njegovega telesa in njegove duše, je Steven Jay Gould opozoril na tendencioznost raznih ved: kraniometrije, kriminalne antropologije in podobnih znanstvenih »merskih ritualov«, pa tudi na epistemološko neutemeljenost in »politično nekorektnost« merjenja moderne duše in njenih zmožnosti (Gould, 2000: 235). V preskusu, ki ga analizira, morajo vsi primerjani in preiskovani na predviden način dopolniti risbe, na katerih nekaj manjka; preskus rešujejo vsi po enakem postopku, ne glede na socialno in kulturno poreklo, individualno izobraževalno pot ali druge okoliščine. Kar v testnih nalogah manjka, je enkrat žlica v roki pri hranjenju otroka za mizo, drugič dim, ki se kotali iz dimnika na strehi hiše iz opeke, tretjič pa pudrnica ali pahljača stereotipno narisane mladenke, ki se lišpa pred razkošno toaletno mizico (sl. 5).

Zgodovina preskusa je zapletena in ovinkasta, polna bitk za resnico, zmag in porazov. Mestoma postane

Sl. 6: Fotografija Salkovega inštituta za biološke študije Louisa Kahna, 1959–65 (nav. po Pallasmaa, 2009: 102).

Sl. 7, 8: Foucaultov zgled za pisavo, zgodovinska zbirka I. N. R. D. P. (Foucault, 2004: 343, zgoraj) in Le Corbusierjeva *Odprta roka*, skica za spomenik, Candigarh, 1954 (nav. po Pallasmaa, 2008: 40, naslednja stran).

Sl. 9: *Čas je za spanje*, reglamentacija vsakdanjega življenja v vrtcih, risba Boža Kosa, 2004 (v Bahovec in Bregar Golobič, 2004: 9, naslednja stran).

skorajda nekaj učbenik za preučevanje Foucaultove kategorije *volje do vednosti* ali Deleuzove »formule vprašanja«, ki namesto: Kaj je resnica? vprašuje: Kaj je volja do resnice? in: *Kaj je tisti ali tisto, kar v tej volji hoče?* (Deleuze, 2011: 102). Ko vzamemo v roke zgodovino znanosti in se usmerimo v Foucaultovo kritično ontologijo sedanjosti, je videti, kakor da bi bila pred nami sama retorična vprašanja.

»Resnična napaka«, kot bi rekel sam Gould, ni nižja stopnja razvoja znanosti v preteklosti, ki bi jo bilo mogoče z napredkom v sedanjosti in še bolj v bodočnosti popraviti oz. odpraviti. Resnična napaka je sama ideja preskusa, ki ga ni mogoče izločiti iz aktualne zgodovine subjektivacije in podrejanja. *Homo psychologicus* in njegovo merjenje je prav tako zgodovinska invencija, kot je zgodovinska invencija sam otrok modernih znanosti ali pa vrtec kot vzgojna institucija moderne dobe, zavezana »nadzorovanju in kaznovanju«. O tem, kaj je otrok in kaj vrtec, kaj je naravno in kaj kulturno pogojeno, kaj je prepojeno z voljo do vednosti (predstavljeno pa kot čista znanost) in kje je mesto za potencialni odpor in spremembo, lahko veliko več kot iz psiholoških, pedagoških, socioloških in drugih ved izvemo iz foucaultovske aktualne zgodovine, ki je prav zaradi svoje aktualnosti nekaj nadvse uporabnega (Bahovec in Bregar Golobič, 2004: 261 in nasl.).

Nič manj pa ni Foucaultova genealogija aktualna kot dopolnilo althusserjanskega raziskovanja vrtca kot ideološkega aparata države (Apple, 1992: 51, Bahovec in Kodelja, 1995: 109, Bida, 2012: 102), ker postavi v ospredje samo materialnost ideologij in ideoloških praks, na kateri tako zelo vztraja sam Althusser (Althusser, 2000: 91). To je genealogija materialnega prostora, materialnega telesa in materialnih disciplinskih ritualov kot sestavnega dela samih tehnologij vladanja, ki jih Foucault razlišče do potankosti. Ne zavest ali duša, ampak telo opredeljuje »odnos med gospodujočimi in podrejenimi silami«, kot piše Deleuze (2011: 60), zato je genealoško raziskovanje mogoče le na podlagi zgodovine telesa, ki so se je zgodovinarji lotili že zdavnaj (Foucault, 2004: 31–33).

Toda to zgodovino raziskujemo samo zaradi naše aktualnosti. V moderni filozofiji je vprašanje: *Kaj je razsvetljenje?* vprašanje o nas samih, tu in zdaj, v kritični ontologiji sedanjosti in s pomočjo kritične drže, ki jo omogoči sama zgodovinska analiza (Foucault, 2008: 267). Zato je filozofija »času neprimeren«, kot poudari Nietzsche; delovati mora proti svojemu času, ker deluje za čas, ki prihaja.

Zakaj arhitekti še vedno rišejo?

Kot je svojčas Derrida pisal o Heideggerjevi roki filozofa, ki je ne more nadomestiti tehnološki, umetni, neavtentični pisalni stroj (Derrida, 1990: 186), je tudi v aktualnih knjigah o arhitekturi že v naslovu zastavljeno vprašanje: *Zakaj arhitekti še vedno rišejo?* (Belardi, 2014) Zdaj že vemo, da je to vprašanje aktualne zgodovine in njene genealogije. Kako se je konstituirala arhitektura kot umetnost prav iz natančno reglementiranih risarskih praks? Kako je postalo risanje zgodovinski pogoj možnosti za razvoj »arhitekturne stroke«, hkrati pa prav tisto, kar bi moralo biti v nadaljevanju preseženo z novimi in vse bolj razvitimi tehnologijami?

Tako kot je lahko za filozofa pisanje na roko hkrati že način mišljenja, je za arhitekta ročno risanje že mišljenje in ustvarjanje kot tako. Toda tehnološkega »bistva« digitalnega projektiranja, ki zamenja ročno risanje, ni mogoče odpraviti z dobro voljo ali izbiro in odločitvijo, prav tako kot zavestni in načrtni odpor ne more samodejno zagotoviti izstopa iz arhitekturnega stroja – ne v obdobju razsvetljenstva ne v današnjih panoptičnih dispozitivih ali ritualih preskusa, ki oblikujejo krotko telo in vzgajajo moderno dušo. Arhitekturni stroj je prav kot tehnična iznajdba figura oblasti, ki deluje nenehno, samodejno in sam od sebe proizvaja oboje: tako podrejenost kot možnost za odpor. Kjer je oblast, tam je odpor, poudari Foucault, in prav to je tudi njegov odgovor na Deleuzovo »formulo vprašanja« o resnici. To seveda ni vprašanje, ali se lahko izmaknemo oblasti (ki je kot Althusserjeva ideologija »večna« oz. transhistorična – Bida, 2012: 102), ampak vprašanje: *Kaj je kritika?*, ki skupaj z vprašanjem o razsvetljenstvu razkriva mogoče taktike in strategije za odpor.

Prav tako kot je Foucaultova genealogija siva, vestna in potrpežljivo dokumentirana, mora biti njegova zgodovinska in kritična ontologija sedanjosti natančneje razčlenjena ob vprašanih: Kako ne biti podrejen in voden na prav takšen način, »v imenu takih načel, z vidika takih ciljev in s pomočjo takih postopkov – ne tako, ne za to, ne od njih«? (Foucault, 2015: 37) To so vprašanja, ki Foucaulta ločijo od njegovih kritikov in ki so bila prav zaradi uporabnosti postavljena v ospredje dogodkov trideset let po njegovi smrti (Bahovec, 2014, Barši in Mendiževc, 2015, Kaluža, 2015, Mesec, 2015).

Roka, ki riše in misli, je model za presejanje kartezijskega dualizma. Roka nastopa kot združitev telesnega in duševnega, zato je videti, da lahko prav kot taka nadaljuje arhitektov zagovor »čutnega mišljenja«, ki ga omogoča fuzija čutov in veččutno doživljanje (Pallasmaa, 2007: 76) v prostoru vonja, oblikah dotika, okusu kamna, podobah mišic, kosti in dejanj. Dobro arhitekturno delo vzbuja nerazločljiv kompleks vtisov ali zamišljenih občutkov, kar lahko postane »naša mera same resničnosti« (Pallasmaa, 2009: 103). Če se sprehajaš po zunanščini Salkovega inštituta v La Jolli v Kaliforniji, ki ga je projektiral Louis Kahn (sl. 6), piše Pallasmaa, se te polasti skušnjava, da bi se dotaknil betonskega zidu, občutil njegovo toploto in se prepustil arhitekturi, ki ji uspe neposredno spojiti prostranost prostora z intimnostjo dotika z roko (Pallasmaa, 2007: 98, Pallasmaa, 2009: 103).

Takšno združevanje čutov je poskus detronizacije in razsrediščenja pogleda, ki v dolgi zgodovini okulocentrizma, prav do razsvetljenstva in še čez, obvladuje vse druge čute in mu pripada najvišje mesto v hierarhiji. Vid je najbolj vzvišeni čut in privilegirana pot do spoznanja in vedenja (Levin, 1993: 13–14, Pallasmaa, 2007: 36–37). Obdobje razsvetljenstva pa prinaša obrat, ki je povezan z zagovornikom in velikim kritikom razsvetljenstva, Jean-Jacquesom Rousseaujem (Bahovec, 2004: 19). Rousseau je že pred Foucaultovim Benthamom in njegovim panoptikom izumil svoj »idealni načrt za bodočo družbo«: osamiti otroka z vzgojiteljem, ki ga niti za trenutek ne sme pustiti samega, ne na dolgih sprehodih v naravi ne v otrokovi postelji. To je iznajdba *moderne vzgoje*: nadzorovati otroka dobesedno ves dan, podnevi in ponoči, kot v nekakšnem časovnem panoptiku, ki samo-

dejno zagotavlja učinke. Če ne bo nadzorovan nenehno in neprekinjeno, se bo narava sprevrgla v perversijo kot svojo najhujšo nasprotnico in vse bo zaman (ibid: 22).

Genealogija pisanja in risanja, počivanja in spanja v vrtcih

Ambivalentnost vzgajanja razkriva tudi Foucaultova genealogija risanja, ki si jo lahko zamislimo kot podaljšek zgodovine pisanja. V *Nadzorovanju in kaznovanju* je to nadzorovanje dejavnosti, ki vključuje časovno razporejanje in časovno obdelavo dejanja, skrbi za »korelacije med telesom in gibom«, predpisuje artikulacijo telo–objekt, predvsem pa zahteva izčrpno uporabo (Foucault, 2004: 169–171). Prav vsak segment je določen do potankosti, celotno telo pa je disciplinirano in kot tako opora učinkovitega giba, dejanja in dejavnosti: »Dobra pisava, denimo, zahteva telovadbo,« nadaljuje Foucault, »celo rutino, katere rigorozni kod obkroža telo v celoti, od nožnih prstov do konca kazalca. Telo mora biti 'vzravnano, le nekoliko zasukano in sproščeno na levi strani ter kar se da malo sklonjeno naprej, tako da se komolec naslanja na mizo, [...] med telesom in mizo je treba pustiti za dva palca razdalje, [...] del leveice od komolca do dlani mora ležati na mizi. Desnica mora biti oddaljena od telesa približno za tri prste in približno za pet prstov mora moleti čez mizo, ki se je sme le narahlo dotikati. Učitelj bo seznanil učence z držo, kakršno morajo imeti, ko pišejo, in jo popravljal bodisi z znamenjem bodisi kako drugače, če se bodo od nje oddaljili.« (Foucault, 2008: 170)

To je Foucaultova genealogija pisanja in vzgojnih praks: natančno opisana, potrpežljivo dokumentirana in nazorno ilustrišana (sl. 7). Neposredno je primerljiva z ritualiziranim postopkom držo in gibov vojaka, ki drži v roki puško: »Postavijo puško naprej. V treh stopnjah. Puško bodo dvignili z desnico in jo približali telesu, da jo bodo držali navpično nad desnimi kolenom s koncem cevi v višini oči, z levico jo bodo sunkovito zagrabili, roka pa bo pri tem stegnjena in stisnjena ob telo v višini pasu za sabljo. Med drugo etapo bodo z levico prenesli puško predse [...]« (Foucault, 2004: 170)

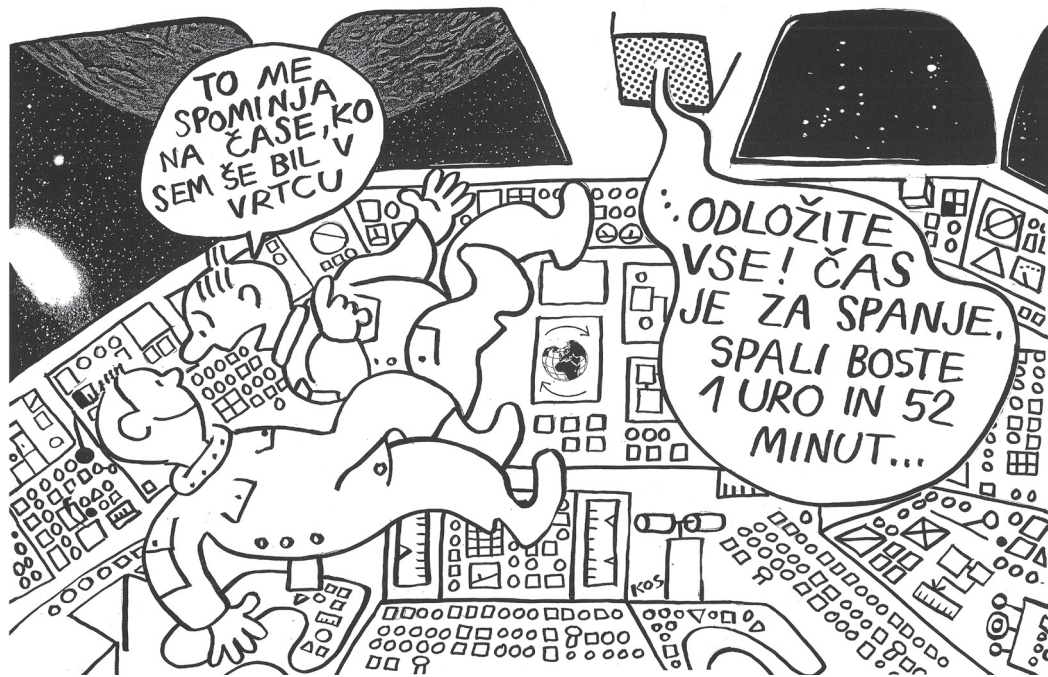
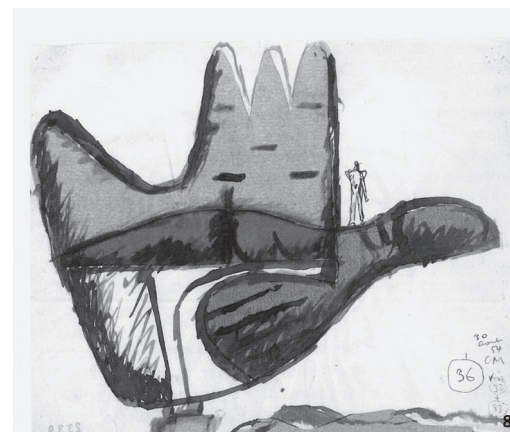
Foucaultova disciplinirana roka je videti kot druga stran arhitektove roke, ki riše in misli, ali roke, ki s svojim dotikom stavbe dopolnjuje »najvišji« pogled, izoliran od nižjih telesnih čutov (sl. 6). Prav tako je nekaj drugega od Le Corbusierjeve *Odprte roke* [La main ouverte], upodobljene na njegovih skicah, risbah in slikah ali postavljene kot spomenik v središče naselja (sl. 8), vpeta v hierarhijo, orientirana kvišku in razpotegnjena čez majhnost človeške podobe. Le Corbusierjevo arhitekturo po meri človeka dopolnjuje roka po meri boga.

Genealogija pisanja in risanja, roke in disciplinirane ga telesa – to je *duh institucij moderne dobe*, ki jih raziskuje Foucault. Vse je natančno predpisano, reglementirano, prostorsko umeščeno in časovno razporejeno, vse je »urejeno« in obdelano do zadnjega detajla. Prostorska in časovna »obdelava dejavnosti« vključuje tudi vsakdanje življenje v vrtcu. Kot so pokazale raziskave (Bahovec in Bregar Golobič, 2004: 10, op. 2), je med najbolj nevrvalgičnim časovnim in prostorskim reglementiranjem v vrtcih *organizacija počitka in spanja*. Tudi ta je vpeta v foucaul-

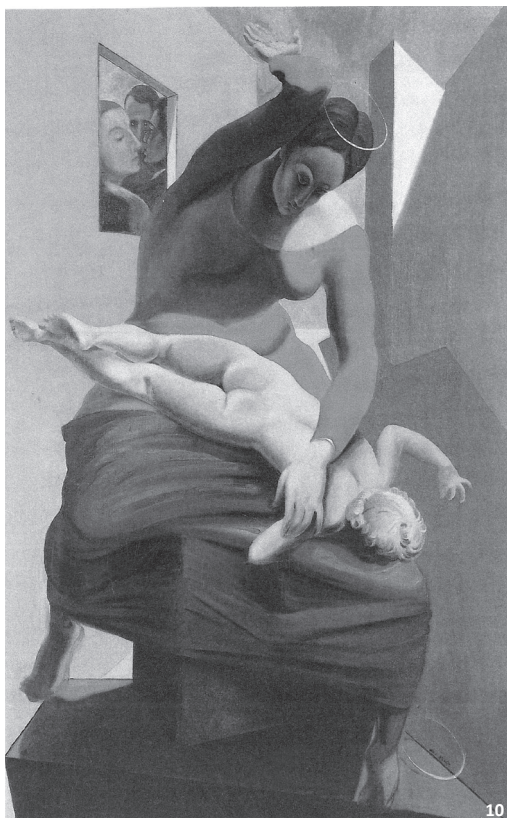
tovsko korelacijo med telesom in gibom ali predpisano artikulacijo telo–objekt; oprta je na določila, naj bodo med spanjem otroci obrnjeni z glavami proti oknu (ali vratom) ali po načelu »glava–noge–glava–noge« razporejeni tako, da niso skupaj z glavami (Bahovec in Kodolja, 1996: 90–91). V raziskavah so poročali tudi o primerih, ko so morali biti otroci pokriti z odejo, ko so morali dati pred spanjem roke pod glavo ali pod odejo ali pa so morali spati kar na trebuhu ipd. (ibid.). Videti je, kot da lahko reglementiranje spanja mestoma zadobi, kot v ilustraciji Boža Kosa, domala kozmične razsežnosti (sl. 9); toda prav tako je videti, da je mogoče razdelanim oblastnim mehanizmom zastaviti jasno začrtane meje in da lahko »igranje s prostorom v vrtcu« proizvaja vedno nove – vsakič začasne in specifične – strategije odpora (Rakovič, 2015, v tisku).

Telo, ki ga proizvedejo panoptične in disciplinske tehnologije, pa tudi »medicinski pogled« in »medikalizirano vzgojo« (Cotič, 2002: 55), seveda ni nikoli popolnoma nadzorovano telo. Foucault vedno poudari, da je oblast hkrati tudi že možnost za odpor; njegovo »delo je vse kaj drugega kot zgodba o nekakšni totalizaciji disciplinske železne kletke«, kot zgoščeno zapiše švedski raziskovalec filozofije v arhitekturi Sven Wallenstein (2007: 364). Kritično držo in kritično ontologijo sedanjosti približno vzpostavljati vedno znova. Vsakič posebej moramo z novimi strategijami poseči v utečene vzgojne rituale in prostorske ureditve v vrtcih (Barši, 2004: 108, Rakovič, 2004: 86, Tavčar, 1996: 188), ki lahko pomenijo neko novo možnost in neko odpiranje, niso pa že same na sebi in samodejno osvobajajoče. Smotnost institucionalnih pravil nezaznavno prehaja v presežek in eksczes; ker je meja tako težko zarisati, moramo biti še posebej pazljivi, občutljivi in kritični »v iskanju alternative« (Cotič, 2004: 39) in sproti iznajdevati tako samo raziskovalno metodo kot tudi samo idejo igre (Bregar, 2004: 22, Okorn, 2014, passim.).

»Ne mislim, da je mogoče reči, da nekaj pripada redu 'osvoboditve', nekaj drugega pa redu 'zatiranja',« poudari Foucault v intervjuju o arhitekturi in

Sl. 10, 11: Max Ernst, *Devica korigira Jezuščka pred tremi pričami: Andréjem Brétonom, Paulom Éluardom in slikarjem, slika na naslovnici Gallimardove žepne izdaje Nadzorovanja in kaznovanja (zgoraj) in Le Corbusierjev Modulor, 1952 (Razstavniki katalog Le Corbusier. Mesures de l'homme, Éditions du Centre Pompidou, Pariz, 2015, zgoraj).*

Sl. 12: Leni maček Fridolin in brezdelnem udobju svojega lesenega prebivališča (Moser, 1995: 21, naslednja stran).

oblasti (Foucault, 2001: 354). Nič ni vnaprej določeno. Tudi Le Corbusier, ki so ga zaradi sodelovanja z vichyjsko vlado obtoževali totalitarizma, je bil pravzaprav predan osvobajanju in je stremel k vsemu drugačnemu, novemu in nedoločenemu, *Proti neki arhitekturi*, kot je zapisal v naslov svoje knjige (Le Corbusier, 1975). Toda arhitekti nimajo oblasti nad nami, sklene Foucault, tako da njihov poklic ni primerljiv z zdravniškim ali duhovniškim, s psihiatrom ali z zaporniškim čuvajem (Foucault, 2001: 357). Prav zato pa lahko poklic arhitektov postane »predmet in tarča« odpora.

Otrok po »meri človeka«

Le Corbusier je skupaj s sodelavci najprej posegel v zgodovino idej in novih umetniških gibanj z novo revijo *Novi duh* [L'esprit nouveau]. V poznejšem obdobju svoje ustvarjalnosti pa se je posvetil človeku kot novemu središču svoje arhitekture, kiparstva, slikarstva, modeliranja in stenskih fresk. Vse to je bilo v ospredju letošnje pariške razstave *Le Corbusier: Mere človeka* [Le Corbusier. Mesures de l'homme]. Mere človeka predstavlja njegov *Modulor*, ki izžareva fascinacijo z matematiko kot potencialnim virom univerzalnih resnic in prinaša domala platonično čaščenje sistema matematičnih proporcij, toda ti so vselej prepredeni s praktično potrebo po urejenem sistemu merskih enot in usklajevanjem zlatega reza z merami človeškega telesa (Oswald, 2001: 145). Vizionarski urbanist je bil tudi vizionarski arhitekt, prepričan v vzgojno funkcijo »mere človeka«: če bi arhitekti, inženirji in oblikovalci uporabljali modulor, je pisal, potem bi lahko sorazmerno preprosto ustvarjali oblike, ki bi bile pripravne in spodbudne, težje pa bi ustvarjali neprijetne ali neprimerne oblike (nav. po *ibid.*). Dobra mera bi samodejno proizvajala dobre učinke, hkrati pa puščala možnost za odpiranje novega, spopadanje s samoumevnostjo »uporabnostik« in odpravljanje preveč ustaljenega.

Za to pa je potrebna tudi prava roka. To zdaj ne bo več Pallasmaajeva roka, ki riše, projektira in misli – s pogledom, usmerjenim v nebo. To tudi ne bo Le Corbusierjeva poduhovljena roka v središču indijskega naselja Candigarh, kot spomenik svetosti življenja in majhnosti »dobro premerjenega« človeka (sl. 8). To prav tako ne bo neodtujena roka, ki ustvarja videz, da ji je uspelo povezati telesni dotik in netelesni pogled, ki sta bila v zgodovini čutov tako kruto razdvojena (sl. 6). In to ne bo ne Foucaultova disciplinirana roka, ki drži pri pisanju pero med palcem, kazalcem in sredincem pod točno določenim kotom (sl. 7), ne njegov strojni nadomestek roke v razsvetljenski tehnologiji za poboljševanje otrok (sl. 1).

To bo roka, ki disciplinira. Toda to bo takšna disciplinirajoča roka, ki prav v tem, ko nadzoruje in kaznuje, pomeni prelom v duhu in zlom genealogije duše, ki je ječa za telo. Max Ernst jo je pripisal božji materi in njeni sinovski vzgoji (sl. 10), ki povezuje prelom v novem duhu z Nietzschejevim prevrednotenjem vrednot: vir kaznovanja je najbolj vzvišena mati, čista kot solza, edina svojega spola, ki se zanosila v brezmadežnem spočetju, onstran seksualnosti in odvezana smrti, kraljica nebeškega kraljestva. To je mati, ki niti ne doji niti ne objokuje, ne vzbuja krivde in ne obupuje: ne solze ne mleko freudovskega primarnega narcizma (Kristeva, 1995: 9), ampak roka »edine

svojega spola«, ki – kot v paradoksu narcizma – tepe lastnega otroka. Vpisana med Scilo in Karibdo seksualnosti in vzgoje je videti kot slikovito nadaljevanje feminističnih kritik materinstva in katoliške vzgoje čustev (Accati, 2001, Bahovec, 1995, Brezavešček, 2015, Mlakar, 2015) ali pa kot Nietzschejevo samopremagovanje iz mesa in krvi.

Disciplinska oblast je v Madoninih rokah kakor utelešena utopija ali kot nemišljeno mišljenega (Grosz, 2011: 131), ki hkrati s posegom v genealogijo oblasti poseže tudi v *genealogijo moške dominacije*. V žepni izdaji Foucaultove knjige o »vzgoji telesa« so z njo opremili samo naslovnico. Lahko pa bi jo postavili tudi ob bok Le Corbusierjevemu modulorju kot človeku nasploh (sl. 11), ki je premerjen do potankosti: visok je 183 cm, z roko, dvignjeno v zrak (kot na doma la vseh risbah in slikah), pa 226 cm. Umetnik je o njem povedal tudi to, da ne bi mogel biti ženskega spola (nav. po Oswald, 2001: 146). Človeška figura, ki v Le Corbusierjevi »edini hierarhiji v umetnosti« stoji nad dekorativnimi umetnostmi (v vrtcih pa nad dekoriranjem z izdelki vzgojiteljic – Bregar Golobič, 1996: 208), je postavljena tudi nad tisto, kar je v času snovanja njegovega modulorja Simone de Beauvoir poantirano poimenovala *Drugi spol* (Beauvoir, 2013).

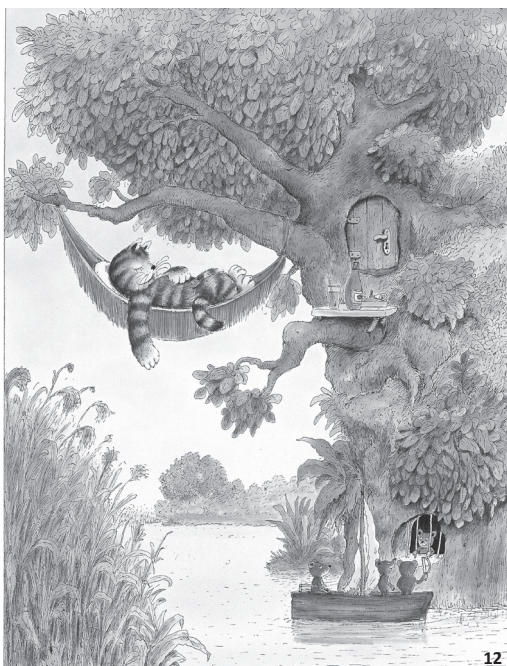
Zakaj je bolje graditi vrtce iz opeke kot iz lesa?

To ni vprašanje arhitekta ali gradbenika, ki nas postavi na realna tla, ko uresničujemo Rousseaujeve razsvetljenske sanje popolnoma transparentne vzgoje. To tudi ni vprašanje, ki bi bilo zastavljeno v kakšni skandinavski deželi, kjer je vsenaokoli polno lesa, v pokrajini počitniških koč, izpostavljenih mrzlemu vetru severnih morij. To je vprašanje iz Wechslerjevega testa splošne inteligentnosti: Zakaj je bolj graditi hiše iz opeke kot iz lesa? Če hočeš dobiti točko ali dve, moraš odgovoriti smotrno v dveh pomenih besede: prvič, ker so bolj trdne, bolj odporne proti požaru ali drevesnim škodljivcem, bolje izolirajo itn., in drugič, ker je to takorekoč vsajeno v naše glave. Ideja in projekt *Vrtci v lesu* Janje Barši, Aleša Vodopivca, Anje Planišček, Ksenije Bregar Golobič in drugih posega prav v ta osrednji neksus samoumevnosti, posredno pa razširja razpravo o povezanosti uporabnosti in lepote, udobja in nadzorovanja, oblasti in možnosti odpora (Planišček, 2015, v pripravi). To je nova, na prvi pogled morda nekoliko nenavadna ideja. Toda nenavadna je samo na prvi pogled.

Leseni vrtci, ki so zaradi razpoložljivosti lesa videti kot nekaj samoumevnega v severnih deželah, so za nas pomembni zaradi vsega tistega, čemur bi lahko z Le Corbusierjem rekli »novi duh«. Leseni vrtci so zanimivi zato, ker nas postavijo na križišče: ker so kot leseni za naš prostor v primerjavi z drugimi deželami in materiali videti manj funkcionalni in ker ideje lesene gradnje tudi ni mogoče zvesti na estetiko kot preprosto nasprotje uporabnosti. Gaston Bachelard, ki se je kot fizik ukvarjal z »neduhovno materijo« in njeno zgodovino, kot literarni kritik pa s poezijo Lautréaumontovega razpitega *Maldororja*, bi lahko na križišče obeh postavil svojo imaginacijo snovi in *poetiko prostora* (Bachelard, 2001 in 2011).

Ker pa s svojo lahkotnostjo in »neuporabnostjo« problematizirajo arhitekturni stroj tudi kot stroj smotrnosti in popolnega izkoristka, lahko lesene vrtce postavimo nasproti dolgi zgodovini človeške preokupacije z

odpadki in odplakami. Tudi to je problem izkoristka do zadnjega atoma: »Spomnite se, pravi Bentham, da ne opravljamo ali da vsaj ne bi smeli opravljati potrebe brez vsake koristi.« (Laporte, 2004: 131) Čeprav se lahko zgodi, da sta si obsedenost z odtočnimi kanali in obsedenost z rentabiliziranjem gospodarstva mestoma v protislovju, naposled kapitalizem »seveda iz vsega ustvarja dobiček« (ibid.), je krog sklenjen.

Ideja je pomembna prav zato, ker spreverča samoumevno, evidentno in smotrno in že s tem nakazuje možnost za preobrat. Ugovor *novemu duhu lesenih vrtcev* prihaja prav iz razširjenih prepričanj o trajnostni arhitekturi, ki je samoumevno nekaj dobrega in se ji moramo zato v vsem podrežati. Kot taka je zelo pripravna, da jo vsakdo lahko porabi za to, da bo bolje prodal svoje domnevno »trajnostne« artikle, »trajnostne« prezračevalne sisteme, »trajnostna« okna in še marsikaj. Vse to vodi mestoma že do absurda, ker je predstavljeno skozi nasprotje oz. kot sestavina še kako pomembnega ekološko smotrnega razvoja. Zaradi ekscesa trajnostnih ideologij *homo economicus* in s tem povezanih bitk za resnico je videti ideja lesenih vrtcev še toliko bolj »uporabna«. Zato je pomembno, da vztrajamo pri vzgojni imaginaciji, ki vnaprej in samodejno ne pomeni pravzaprav nič, lahko pa postane zastavek v spopadu za resnico in »na prav tak način«. Ideja lesenih vrtcev je blizu bachelardovski imaginaciji snovi, ki je (bolj kot z Le Corbusierjevimi vrtni na strehi, ki tvori enega petih načel za novo arhitekturo) povezana s skrivno gozdno kočjo ali votlim drevesnim duplom na vrtu vile Čira-Čara, v kateri živi in se igra »otrok stoletja« (Vendramin, 1996: 55). Les je zemeljski in pozemski material, ki nas ne usmerja ne v višave duhovnosti, postavljene na mesto telesa, ne v globine korenin metafizike, prvih vzrokov ali božje previdnosti. S tem povezana mišljenjska orientacija, v dvojni negaciji, je vztrajanje na površini.

Prav zato je les tako pomemben. Pod zemljo strohni, kot bi strohnel v razbojniškem brlogu (Moser, 1995: 36), v stratosferi zgori in se raztrešči na tisoč koščkov, na zemeljski površini pa nam daje udobnost gozdne-

ga prostranstva in lahkotnost bivanja, odmaknjenege od panoptičnega božjega očesa ali poduhovljene misleče roke, hkrati pa tudi od računice izkoristka na vsakem koraku. Videti je, da bi lahko v *heterotopiji lesenih vrtcev* dnevi tekli mirno. Igra in naključje, veselje in dolgčas, otroštvo in nedoletnost pa bi minevali lebdeče, kot v viseči mreži med drevesnimi vejami, v kateri udobno domuje mačje telo. V njej bi lahko prav nečloveško lenuharili, tako kot »trajnostno« lenuhari leni maček Fridolin v zgodbi oz. knjigi vznemirljivih zgodb za lahko noč *Vran v snegu* (sl. 12).

Literatura

- Accati, Luisa (2001). *Pošast in lepota. Oče in mati v katoliški vzgoji čustev*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Althusser, Louis (2000). *Izbrani spisi*. Ljubljana: Založba /cf.
- Apple, Michael W. (1992). *Šola, učitelj in oblast*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Bachelard, Gaston (2001). *Poetika prostora*. Ljubljana: Študentska založba.
- Bachelard, Gaston (2011). *Voda in sanje*. Imaginacija snovi. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Bahovec, Eva D. (1995). Predavanje za uvod: Feminizem in materinstvo. *Delta*, št. 1–2, str. 39–51.
- Bahovec, Eva D. (2004). Oko za uho. *Delta*, št. 1–2, str. 9–42.
- Bahovec, Eva D. (2012). Kaj je dober prostor za misliti? Filozofija, arhitektura, šolanje. *Sodobna pedagogika*, št. 1, str. 18–50.
- Bahovec, Eva D. (2013). Foucault, Deleuze, Derrida: Arhitektura v filozofiji, filozofija v arhitekturi. *Praznine*, št. 5, str. 6–9.
- Bahovec, Eva D. (2014). *Michel Foucault: antifilozof ali cestni bojevnik?* <https://vimeo.com/92505061>
- Bahovec, Eva D. in Bregar Golobič, Ksenija (ur.) (2004). *Šola in vrtec skozi ogledalo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Bahovec, Eva D. in Kodelja, Zdenko (1995). Ideology and Curriculum in Kindergartens: The Slovene Case. *The School Field*, št. 3–4, str. 109–118.
- Barši, Izidor in Mendiževac, Aleš (2015). How not to be Governed in Reading Foucault. V: *Engaging Foucault*. Beograd: Inštitut za društvena istraživanja, v tisku.
- Barši, Janja (1996). Pomeni prostora v vrtcu. V: Bahovec, Eva D. in Kodelja, Zdenko (sod. Barši, Janja, Bregar Golobič, Ksenija, Novak, Boris A. in Tavčar, Lidija). *Vrtci za današnji čas*. Ljubljana: Pedagoški inštitut in Društvo za kulturološke raziskave, str. 191–203.
- Barši, Janja (2004). O odpiranju prostora in odpiranje samega pogleda na prostor. Pogovor s Ksenijo Bregar Golobič. V: Bahovec, Eva D. in Bregar Golobič, Ksenija (ur.). *Šola in vrtec skozi ogledalo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, str. 108–122.
- Beauvoir, Simone de (2013). *Drugi spol*, 2 zv. Ljubljana: Krtina.
- Bida, Gregor (2012). Prikriti kurikulum, ideologija, prostor. *Sodobna pedagogika*, št. 1, str. 96–111.
- Bregar Golobič, Ksenija (1996). Vrtec pod Gradom. V: Bahovec, Eva D. in Kodelja, Zdenko (sod. Barši, Janja, Bregar Golobič, Ksenija, Novak, Boris A. in Tavčar, Lidija). *Vrtci za današnji čas*. Ljubljana: Pedagoški inštitut in Društvo za kulturološke raziskave, str. 204–224.
- Bregar Golobič, Ksenija (2012). Kakšno šolo hočemo? Prostor kot element (prikrtega) kurikula. *Sodobna pedagogika*, št. 1, str. 52–95.
- Brezavšček, Pia (2015). Telo – cedilo doječe matere. Seminar Živko Škvotec, Zasedena tovarna Rog, Ljubljana, v pripravi za tisk.
- Belardi, Paolo (2014). *Why Architects still Draw?* Boston, Mass: The MIT Press.
- Cotič, Janja (2002). Medicalisation of Preschool Education. *The School Field*, št. 7, str. 55–64.
- Cotič, Janja (2004). Discipliniranje telesa, nadzorovanje in kaznovanje – iskanje alternative. V: Bahovec, Eva D. in Bregar Golobič, Ksenija (ur.) (2004). *Šola in vrtec skozi ogledalo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, str. 35–44.
- Deleuze, Gilles (2011). *Nietzsche in filozofija*. Ljubljana: Krtina.
- Derrida, Jacques (1990). La main de Heidegger. V: *Heidegger et la question. De l'esprit et autres essais*. Pariz: Flammarion.
- Goetz, Benoît (2002). *Dislocation. Architecture et philosophie*. Pariz: Les Editions de la Passion.
- Gould, Steven Jay (2000). *Za-mera človeka*. Ljubljana: Krtina.
- Grosz, Elizabeth (2001). *Architecture from the Outside. Essays on Vir-*

- tual and Real Space*. Boston: Massachusetts Institute of Technology.
- Foucault, Michel (2001). Space, Knowledge, and Power. *Essential Works of Foucault 1954-1984*, 3. zv. Harmondsworth: Penguin, str. 349–364.
- Foucault, Michel (2003). *Nadzorovanje in kaznovanje*. Ljubljana: Krtina.
- Foucault, Michel (2008). *Vednost, oblast, subjekt*. Ljubljana: Krtina.
- Foucault, Michel (2009). *Neustrašni govor*. Ljubljana: Sophia.
- Foucault, Michel (2015). *Qu'est-ce que la critique?* Pariz: Vrin.
- Kaluža, Jernej (2015). One or Many Concepts of Power. V: *Engaging Foucault*. Beograd: Inštitut za društvena istraživanja, v tisku.
- Kristeva, Julia (1995). Stabat mater. *Delta*, št. 1–2, str. 9–29.
- Lacan, Jacques (2004). *L'angoisse. Le Séminaire livre X*. Pariz: Seuil.
- Laporte, Dominique (2004). *Zgodovina dreka*. Ljubljana: Študentska založba.
- Le Corbusier (1975). *Vers une architecture*. Pariz: Gallimard.
- Levin, David Michael (ur.) (1993). *Modernity and the Hegemony of Vision*. Berkeley in Los Angeles: California University Press.
- Mesec, Polona (2015). Foucault, Madness and Sexual Difference. V: *Engaging Foucault*. Beograd: Inštitut za društvena istraživanja, v tisku.
- Mlakar, Gašper (2012). Moški v zgodnjem izobraževanju in vzgoji. *Vzgojiteljica. Revija za dobro prakso v vrtcih*, št. 2, str. 24–26.
- Mlakar, Gašper (2015). »Oče, zakaj si me zapustil?« Analiza nasilja materinstva. *Družboslovne razprave*, v pripravi za tisk.
- Moser, Erwin (1995). *Vran v snegu. Zgodbe za lahko noč*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Ostwald, Michael J. (2001). Le Corbusier (Charles Edouard Jeanne- ret). *The Modular and Modulor 2. Nexus Network Journal*, št. 1, str. 145–147.
- Okorn, Anže (2015). Pojem igre v filozofiji Gillesa Deleuza. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Pallasmaa, Juhani (2007). *Oči kože*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Pallasmaa, Juhani (2009). *Thinking Hand. Existential and Embodied Wisdom in Architecture*. Chichester: Wiley.
- Planišček, Anja (ur.) (2015). *Vrtci v lesu*. Ljubljana: Fakulteta za arhitekturo, v pripravi za tisk.
- Rakovič, Darja (2004). Vloga vzgojiteljice pri uveljavljanju možnosti izbire in sprejemanju skupnih odločitev. V: Bahovec, Eva D. in Bregar Golobič, Ksenija (ur.). *Šola in vrtec skozi ogledalo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, str. 86–100.
- Rakovič, Darja (2015). Igranje v prostoru in s prostorom v vrtcu. *Arhitekturni bilten*, v tisku.
- Šepetavc, Jasmina (2015). Išče se čudaški otrok. *Družboslovne razprave*, št. 1–2, v tisku.
- Tavčar, Lidija (1994). Vrtec v galeriji, galerija v vrtcu. V: Bahovec, Eva D. in Kodelja, Zdenko (sod. Barši, Janja, Bregar Golobič, Ksenija, Novak, Boris A. in Tavčar, Lidija). *Vrtci za današnji čas*. Ljubljana: Pedagoški inštitut in Društvo za kulturološke raziskave, str. 179–190.
- Tuana, Nancy (1993). *Less Noble Sex. Scientific, Religious, and Philosophical Conceptions of Woman's Nature*. Bloomington in Indianapolis: Indiana University Press.
- Vendramin, Valerija (1996). O čudežnih kroglicah. Piki Nogavički in knjigah za deklice. *Delta*, št. 1–2, str. 51–63.
- Wallenstein, Sven-Olov (2007). Foucault and Genealogy of Modern Architecture. V: *Essays and Lectures*. Stockholm: Axel Books, str. 361–404.
- Založnik, Maja (2004). Vzgoja o istospolnosti. V: Bahovec, Eva D. in Bregar Golobič, Ksenija (ur.) (2004). *Šola in vrtec skozi ogledalo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, str. 202–204.